

Наливайко М. Я.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, м. Тернопіль

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЗВИСКЬ

У статті проаналізовано вуличні прізвиська жителів Львівщини, здійснено їх класифікацію та визначено мотиви номінацій на сучасному етапі, розкрито їх когнітивну прагматику.

Ключові слова: антропонімія, прізвисько, когнітивна прагматика, асоціативність.

В статье исследовано уличные прозвища жителей Львовщины, сделано их классификацию и исследовано мотивы номинации на современном этапе, раскрыто их когнитивную прагматику.

Ключевые слова: антропонимия, прозвище, когнитивная прагматика, ассоциативность.

The article provides analysis of the nicknames population of Lviv region, they have been classified and there have been distinguished the motives of the nomination in present-day situation and cognitive pragmatics, associativity.

Key words: anthropology, nickname, cognitive pragmatics, associativity.

Окремим питанням народнопобутової антропонімії присвячено розвідки Б. Близнюк [2], Г. Бучко [3], М. Лесюка [6], Р. Остаха [7] та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми) [8], Н. Федотова (прізвиська Луганщини) [11], В. Чабаненко (прізвиська Нижньої Наддніпрянщини) [12], Г. Аркушин (прізвиська північно-західної України) [9], Н. Шулська (неофіційні іменування Західного Полісся) [13].

Неофіційні іменування – це додаткові імена, на основі яких ідентифікується та характеризується особа. Прізвиська людей становлять особливий клас пропріальної лексики, оскільки виявляють специфіку на рівні виникнення, функціонування і взаємозв'язку з екстралінгвальними й інтерлінгвальними чинниками. Прізвиськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість. Джерельною базою наших студій є записи прізвиськ жителів Львівщини, створені на основі опитування мешканців узазначеної території. Сприйняття тексту прізвиська – когнітивний процес, подібний до його творення, який проходить на рівні мислення адресата комунікації. Прізвисько проходить стадію впізнавання, в основі якої лежить метафоричне перенесення [11, с. 10]. Деякі з аналізованих прізвиськ реально вмотивовані (*Грубий, Малий*), а частина їх виникла за асоціацією, у зв'язку з певними висловлюваннями особи про той чи інший рід діяльності, з особливими її діями тощо, тобто вмотивовані асоціативно, пор. *Помідорка* (продає на ринку помідори). Тому важливою є інформація, почерпнута від інформаторів. Відзначимо, що при дослідженні прізвиськ Львівщини дотримуємось лінгвальної та екстралінгвальної класифікації і користуємось при цьому з уже апробованих в українській антропонімії класифікацій прізвиськ У наших матеріалах переважають вмотивовані прізвиська, оскільки інформація почерпнута від самих іменованих та іменувачів. Індивідуальні прізвиська приховують виразну мотивацію, яка може змінюватися через втрату внутрішньої форми прізвиська [5, с. 95], пор., прізвисько *Мацьона* (малий) характеризувало носія в дитинстві і збереглося лише за традицією.

Виконуючи функцію ідентифікувальних компонентів, назви, пов'язані із зовнішнім виглядом людини, її звичками, особливостями мови, є своєрідними іменуваннями-характеристиками, переважно емоційно насиченими. Індивідуальні відапелятивні прізвиська на території Львівщини мотивуються такими ознаками: фізичними якостями носія, родом діяльності носія, його особливостями мовлення, національною, етнічною приналежністю, психічними рисами, а також спорідненістю та свояцтвом, місцем іменованого у сім'ї та громаді, вчинками і пригодами.

Прізвиська відапелятивного походження на Львівщині мотивуються особовими і неособовими назвами. Серед перших – назви професій, спорідненості та свояцтва тощо. Найсприятливішою базою для творення неособових іменувань є назви тварин, птахів, комах та інших живих істот.

Апелятивна лексика, закладена в основі індивідуальних прізвиськ, поділяється на такі лексико-семантичні групи: а) назви домашніх і диких тварин: *Бегемот, Бик, Бичок, Бобер, Кит, Коза*; б) назви комах, земноводних, змії, риб: *Вобла, Вужик, Жук, Хрущик*; в) назви домашніх і диких птахів: *Бройлер, Воробей, Ворон, Ворона, Голуб, Чапля*; г) назви частин тіла людини і тварини: *Білий вус, Борода, Хвіст, Шкірка*; ґ) назви хвороб: *Бородавка, Гулька*; д) назви рослин, дерев та їх частин: *Береза, Борачок, Бук, Вишня, Дуб, Кактус, Кукурудза, Солома*; е) назви предметів повсякденного вжитку, їх частини: *Баняк, Губка, Шланг, Шнур*; є) назви одягу, взуття: *Гумак, Гаці, Кожушок, Кокарда*; ж) назви продуктів харчування, напоїв: *Дріжджечко, Мармуляда, Масло, Мінералка, Пиріг*; з) назви музичних інструментів і їх частин: *Бандура, Скрипка*; и) назви транспортних засобів і їх частин: *Вася Ровер, Машина, Фіра, Шприха*; і) назви явищ природи: *Мороз, Хмарка*; ї) назви осіб за професією, заняттям, інтересами: *Бібліотекарка, Бляхар, Бугалтер, Директріса, Електрик*; й) назви осіб за соціальним станом, за місцем іменованого в суспільстві: *Бідний, Буржуй, Газда, Заволока*; к) назви осіб за розумовими якостями, особливостями характеру, звичками: *Вар'ят, Мудрий, Хитрий мужичок*; л) назви військових чи службових осіб: *Воєнний, Генерал, Полковник*; м) назви осіб за родинними стосунками: *Баба Ганька, Баба Настя, Тітонька, Цотка*; н) назви осіб за зовнішніми ознаками, недоліками: *Беззубий, Білий, Великий, Головай, Горбань, Люба груба, Малий*; о) назви осіб за особливостями мовлення: *Бовкало, Булькало, Галайко*; п) назви осіб за національною, етнічною ознакою: *Авганець, Американець, Волошин, Гоца, Гуцул, Сибіряк*.

Важливим аспектом дослідження відапелятивних прізвиськ є виявлення мотивів номінації, які закорінені в менталітеті кожного народу [10, с. 338]. Учені виділяють три типи номінації: 1) безпосередню; 2) посередню

метафоричну; 3) посередню метонімічну [14, с. 210]. М. Бірила залежно від способу характеристики особи виділяє дві групи прізвиськ: 1) прізвиська, в яких семантика апелятивів безпосередньо вказує на певну ознаку особи; 2) прізвиська, які характеризують особу метафорично, опосередковано [1, с. 16-17]. У наших матеріалах перший тип безпосередньої номінації репрезентують прізвиська, в яких мотивувальні лексеми стосовно вираженої ними характеристики номінованої особи вжиті в близькому до основного значення. Прізвиська цього типу характеризують носія за фізичними, психічними рисами, за особливостями мовлення, за родом діяльності: *Горластий, Грубий, Малий; Вар'ят, Тупий; Кравець, Поліцай, Швець*. Як стверджують дослідники, у певному середовищі такі апелятиви стали антропонімами тільки тому, що ідентифікували особу і давали їй певну характеристику [3, с. 8]. Проте більшість прізвиськ мотивується певними асоціаціями. Випадок із життя носія, зовнішня характеристика особи, риса характеру, дефект мовлення, спосіб поведінки можуть стати мотивом для появи прізвиська. Коли апелятиви стають прізвиськовими іменами, вони «переосмислюються, мають додаткове, інколи зовсім інше словесне навантаження» [4, с. 87].

Аналіз досліджуваних прізвиськ дав змогу виділити кілька типів метафоричних перенесень:

А. Перенесення за зовнішньою подібністю: *Ворона* (чорний, як ворона), *Жабка* (маленька), *Ропуха* (повна і брудка), *Цвях* (високий; худий), *Шприха* (висока і худа жінка). Семантика таких прізвиськ містить пейоративне емоційне забарвлення, вони є образливими для носія.

Б. Перенесення за характером, особливостями поведінки, звичками та соціальним становищем носія. До цієї групи належать прізвиська: *Американка* (багата і працьовита жінка), *Князь* (багатий), *Лис* (хитрий), *Медвідь* (великий і неповороткий), *Поштарка* (любить переказувати новини), *Цап* (впертий), *Черепашка* (повільно ходить).

В. Перенесення на основі антонімії: *Велика* (людина низького зросту), *Силач* (малий і худий чоловік), *Тяжкий* (про худорляву, невеликої ваги людину). Використання прізвиськ-антитез – цікаве явище в неофіційній антропонімії.

Крім вказаного типу посередньої метафоричної номінації, виявлено ще один – тип посередньої метонімічної номінації. Найчастіше денотат є виконавцем дій, а прізвиськом стає об'єкт дії. Метонімізація – код когнітивних процесів антропонімічної номінації, під час якої форма словесної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі асоціації суміжності. У результаті метонімізації в антропонімії лексичні носії і їх ознаки не відокремлені одне від одного у свідомості мовців [10, с. 340]. Так, наприклад: *Булочка* (людина випікає і продає булочки), *Дах* (покриває бляхою дахи), *Клепа* (чоловік робив клепки), *Кульбаба* (любить салат із кульбаби), *Нутрія* (розводить нутрії), *Помідорка* (продає на ринку помідори). Стосовно прізвиськ *Булочка* і *Клепа*: простежуємо зв'язок, при якому денотат є виконавцем дії, а прізвиськом стає назва виробу. Зауважимо, що метонімічні прізвиська часто виражають іронічне ставлення мовця до іменованої особи.

Література:

1. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 47 с.
2. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наук. зап. Сер. «Мовознавство» / Кіровоград. держ. пед. у-т ім. В. К. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – С. 93-95.
3. Бучко Г. С. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. С. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. – К. : Кий, 2002. – С. 3-14.
4. Ванюшечкин В. Т. Семантическая и словообразовательная структура диалектных прозвищ / В. Т. Ванюшечкин // *Ономастика Поволжья 2*. – Горький, 1971. – С. 85-89.
5. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
6. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1*. / Pod redakcją Stefana Warchol. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 227-240.
7. Осташ Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ 2. / Р. І. Осташ // *Українське і слов'янське мовознавство*. – № 4 (138). – Ужгород, 2001. – С. 408-412.
8. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н. М. Павликівська. – Вінниця : Глобус-прес, 2011. – 386 с.
9. Словник прізвиськ північно-західної України : У 3-х т. / Упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
10. Фаріон І. Д. Когнітивний аспект антропонімічної лексики / І. Д. Фаріон // *Українська історична та діалектна лексика*. – Львів, 2003. – Вип. 4. – С. 336-341.
11. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна / Н. М. Федотова. – Харків, 2008. – 20 с.
12. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : У 2-х кн. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2005.
13. Шулська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. / Волинський національний університет імені Лесі Українки / Н. М. Шулська. – Луцьк, 2011. – 20 с.
14. Kosyl Cz. Typy motywacyjne przezvisk ludowych / Cz. Kosyl // *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej*. – Szczecin, 1988. – S. 200-222.